

*Ewa Sadowska-Kowalska**

**KSZTAŁCENIE ZAWODOWE W PROCESIE TRANSFORMACJI
GOSPODARCZEJ**
(na przykładzie województwa łódzkiego)

Poprzedni system kształcenia zawodowego związany był z zasadami gospodarki planowanej centralnie i wynikającymi z nich zasadami zatrudnienia. Wraz z upadkiem systemu zatrudnienia załamał się również system kształcenia. Kryzys dotyczy wszystkich elementów systemu kształcenia i doskonalenia zawodowego i obejmuje struktury decyzyjne, zasady finansowania, treść kształcenia, infrastrukturę, zasady kontroli i oceny oraz zadania badawczo-rozwojowe.

W krajach rozwiniętej gospodarki rynkowej zaobserwować można etapy przemian systemu kształcenia zawodowego, które pozostają w związku ze zmianami na rynku pracy i – w pewnym zakresie – ze zmianami polityki gospodarczej¹.

Etap pierwszy to lata siedemdziesiąte i początek lat osiemdziesiątych. Założono w nim, że kształcenie zawodowe odgrywa zasadniczą rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym, dążąc do większej wydajności i skuteczności systemu kształcenia. Główne hasła, czy też cele programowe, tego etapu prowadzą się do²: równości szans, kształcenia alternatywnego, decentralizacji procesów decyzyjnych, udziału związków zawodowych i pracodawców w procesie kształcenia, elastyczności kształcenia, branżowych zadań badawczo-

* Dr, adiunkt w Katedrze Polityki Ekonomicznej UŁ.

¹ P. Grootings, *Modernizacja systemów kształcenia i doskonalenia zawodowego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Edukacja” 1992, nr 2.

² Por. Cz. Kupisiewicz, *System szkolny w Polsce na początku lat 90-tych*, „Ruch Pedagogiczny” 1991, nr 5-6.

Szkoły i uczniowie w województwie

Wyszczególnienie	1975	1980	1981	1982	1983
Szkoły^a:					
podstawowe	282	228	229	230	232
LO	45	33	33	33	33
zawodowe	307	296	292	280	276
Uczniowie^a:					
szkół podstawowych	99 131	99 925	102 908	107 107	112 452
LO	23 262	15 680	14 855	14 239	13 928
szkół zawodowych	67 760	52 562	47 263	42 949	41 175
Studenci szkół wyższych ^b	32 458	30 920	29 020	26 845	24 863
Uczniowie na 1000 osób:					
szkół podstawowych	92,1	88,8	90,6	93,9	98,2
LO	21,6	13,9	13,1	12,5	12,2
szkół zawodowych	62,9	46,7	41,6	37,7	36,0
Studenci szkół wyższych na 1000 osób	30,1	27,4	25,5	23,5	21,7
Absolwenci:					
szkół podstawowych	15 170	11 589	111 112	10 667	10 629
LO	5 441	4 213	3 729	3 421	3 243
szkół zawodowych	17 143	15 251	14 989	13 620	11 507
w tym średnich i policealnych	8 592	8 754	8 762	7 535	6 428
Absolwenci szkół wyższych ^c	4 118	5 107	4 227	4 388	4 105
Absolwenci na 1000 osób:					
szkół zawodowych	16,0	13,6	13,2	12,0	10,1
szkół wyższych	3,8	4,5	3,7	3,9	3,6

^a Stan z początku roku szkolnego.

^b Stan z 31 grudnia.

^c W ciągu roku.

Źródło: Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 1992, WUS, Łódź 1993, s. 44, tabl. I, oraz 1993, s. 46, tabl. I.

-rozwojowych, nowych materiałów i technologii, porównywalności kwalifikacji w skali międzynarodowej³.

Etap drugi, trwający do dziś, jest wynikiem rosnących aspiracji edukacyjnych i zawodowych społeczeństw, dostępu do nowych technologii, tendencji demograficznych (spadek liczby rozpoczynających pracę zawodową), narastającej konkurencji międzynarodowej. Kwalifikacje podlegają ciągłym zmianom. Tradycyjne rynki pracy, oparte na strukturze zawodów, ulegają przemianom. Przeważa pogląd, że specjalizację zawodową należy odsunąć na dalszy plan, trzeba natomiast stworzyć podstawy dobrego kształcenia ogólnego. Kształcenie

³ Jako wyraz uznania roli kształcenia zawodowego powstaje w 1975 r. CEDEFOP (Europejskie Centrum Popierania Kształcenia Zawodowego) z siedzibą w Berlinie, działające pod protektoratem EWG.

łódzkim w latach 1975-1992

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
	232	236	235	239	240	241	251	260	266
	33	33	33	33	33	35	42	54	65
	270	264	259	256	256	255	255	257	257
	116 849	120 399	124 100	126 694	128 058	129 156	129 930	129 719	127 848
	13 777	14 299	15 110	16 296	17 168	17 734	18 518	19 977	21 867
	41 993	42 964	44 688	46 433	47 747	47 678	48 276	47 638	45 245
	23 119	22 157	19 837	19 724	20 710	22 084	22 894	26 149	28 869
	101,7	104,8	107,9	110,3	111,9	113,0	114,0	114,1	113,1
	12,0	12,4	13,1	14,2	15,0	15,5	16,1	17,6	19,3
	36,5	37,4	38,9	40,4	41,7	41,7	42,4	41,9	40,0
	20,1	19,3	17,3	17,2	18,1	19,3	20,0	23,0	25,5
	11 201	11 880	12 223	13 012	13 396	13 969	14 801	15 461	15 710
	3 300	3 090	3 014	3 120	3 058	3 553	3 649	4 079	4 358
	10 218	11 168	10 766	10 697	11 426	11 872	11 634	11 728	11 977
	5 465	5 456	4 768	4 735	5 100	5 709	5 714	5 121	5 943
	3 948	3 601	3 740	3 830	3 237	2 865	2 900	3 083	3 282
	8,9	9,7	9,4	9,3	10,0	10,4	10,2	10,3	10,6
	3,4	3,1	3,3	3,3	2,8	2,5	2,5	2,7	2,9

zawodowe powinno być rozpatrywane w obrębie szerszej struktury, obejmującej całość systemu oświaty, jako jeden z jej elementów.

W Polsce dominuje szkolny model kształcenia zawodowego. Do szkolnictwa zawodowego zalicza się: szkoły artystyczne I stopnia, niepełne średnie szkoły zawodowe, w tym szkoły przysposabiające do zawodu, zasadnicze szkoły zawodowe oraz zasadnicze szkoły przyzakładowe; średnie szkoły zawodowe, w tym licea i technika zawodowe, szkoły artystyczne II stopnia, średnie studia zawodowe; policealne szkoły zawodowe, w tym policealne szkoły zawodowe i studia nauczycielskie (por. tab. 1).

Obok istnieje system doskonalenia kursowego prowadzony przez zakłady doskonalenia zawodowego.

W kwestii nowej struktury organizacyjno-programowej szkolnictwa w Polsce zgłoszono w ostatnich latach wiele propozycji i koncepcji⁴. Szeroka dyskusja znalazła odbicie w nowej *Ustawie o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.*⁵ Zakłada się, że do zasadniczych szkół zawodowych trafiać będzie każdego roku nie więcej niż 30% absolwentów szkół podstawowych, do liceów i techników – ok. 30%, do liceów ogólnokształcących – 40–50%. Powstała możliwość prowadzenia szkół niepublicznych. W Ministerstwie Edukacji Narodowej wytyczono kierunki reformy kształcenia zawodowego.

1. KIERUNKI PRZEMIAN KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO W POLSCE

Kształcenie zawodowe ma do spełnienia zasadniczo dwie funkcje. W pierwszej dostarcza wykształcenia ogólnego, które stanowi podstawę drożności systemu, w drugiej – dostarcza wykształcenia zawodowego, zorientowanego na pożądane przez gospodarkę kwalifikacje. W okresie poprzedzającym transformację systemową większość ścieżek kształcenia zawodowego przygotowywała młodzież do pracy w sektorze I i II (tj. dla sfery produkcji materialnej: w przemyśle, budownictwie, rolnictwie, rzemiośle), tworząc lub utrwalając istniejącą strukturę gospodarki.

Na szkolnictwo zawodowe składa się szkolnictwo dla niepracujących, dla pracujących i szkolnictwo specjalne. Zasadnicza szkoła zawodowa kształci wykwalifikowanego robotnika w określonym zawodzie z zakresu przemysłu, usług, rzemiosła i rolnictwa. Jej zadaniem jest przygotowanie do pracy zawodowej i uczestniczenia w życiu społecznym. Obserwuje się coraz ściślejsze powiązanie tego pierwszego stopnia wykształcenia zawodowego z dalszym kształceniem, następuje przejście po zasadniczej szkole zawodowej do 3-letniego technikum, które przygotowuje średnie kadry dla przedsiębiorstw i jednocześnie zapewnia dostęp do szkolnictwa wyższego. Możliwe jest też przejście do liceum ogólnokształcącego. ZSZ występuje w formie szkoły dla niepracujących, dla pracujących i szkoły przykładowej, obejmując ok. 54% absolwentów szkół podstawowych.

⁴ M. in. H. Samsonowicz, *Priorytety edukacyjne w Polsce*, MEN, październik 1990, obszernie omówienie por. Cz. Kupisiewicz, *System szkolny...; Koncepcja programu kształcenia ogólnego w polskich szkołach*, MEN, lipiec 1991, omówienie por. Cz. Kupisiewicz, *System szkolny...*, także T. Lewowicki, *Brak wizji edukacji?*, „Ruch Pedagogiczny” 1991, nr 3-4; *Edukacja narodowym priorytetem*, Komitet Ekspertów ds. Edukacji Narodowej, Warszawa 1989 r.; *Edukacja w warunkach zagrożenia*, Komitet Ekspertów ds. Edukacji Narodowej, Warszawa-Kraków 1990 r.

⁵ „Dziennik Ustaw” 1991, nr 95.

Drugi tok kształcenia zawodowego stanowią średnie szkoły zawodowe (ok. 24% absolwentów szkół podstawowych). Spełniają one podwójną rolę: dostarczają kwalifikacji zawodowych i dojrzałość maturalną (dostęp do szkół wyższych). W systemie średnich szkół zawodowych wyróżniamy: technikum o 5-letnim toku nauczania i liceum zawodowe o 4-letnim toku nauczania (uczęszcza do nich ok. 4% absolwentów szkół podstawowych).

Ponadto istnieje szkolnictwo policealne o 2–2,5-letnim toku nauczania, dostępne dla absolwentów posiadających maturę lub świadectwo ukończenia LO.

Jednym z pierwszych posunięć w dziedzinie reformowania szkolnictwa zawodowego było udzielenie większych uprawnień co do kształtowania profilu szkoły i określania własnych programów nauczania. Zwiększył się wpływ rodziców i uczniów oraz organizacji gospodarczych na proces nauczania. Zaczęły powstawać zawodowe szkoły społeczne i prywatne.

Zgodnie z założeniem, szkolnictwo zawodowe dostarcza wiedzy ogólnej w ramach realizowanych programów nauczania. W ZSZ nauczanie ogólne obejmuje ok. 38% godzin nauki, w średnich szkołach zawodowych – ok. 50%, zaś w szkołach policealnych – 12%. Od 1986 r. trwają prace nad nową klasyfikacją zawodów i specjalności⁶. Dotychczas wąsko uprofilowane szkolnictwo zawodowe kształciło w 246 zawodach na poziomie robotniczym i 281 zawodach na poziomie średnim. Prace prowadzą w kierunku ograniczenia liczby profili kształcenia, rozszerzania podstaw zawodu w nauczaniu i wprowadzenia nowych zawodów, wywodzących się z potrzeb rynku, np. w dziedzinie bankowości, nowoczesnych technik biurowych i handlu.

Odrębnym zagadnieniem są praktyki zawodowe i dotyczą powiązań szkoła–zakład pracy. Inaczej przebiegają praktyki zawodowe w ZSZ, inaczej w średnich szkołach zawodowych.

W średnich szkołach zawodowych kształcenie praktyczne odbywa się w warsztatach szkolnych bądź pracowniach, rzadziej w przedsiębiorstwach. Obok tego istnieje wakacyjne praktyki w przedsiębiorstwach.

Kształcenie praktyczne w zasadniczych szkołach zawodowych zależy od typu szkoły. Uczniowie szkół przyzakładowych i międzyzakładowych zawierają z określonym zakładem pracy umowę o pracy. Praktyka zawodowa odbywa się w oddziałach produkcyjnych lub warsztatach szkolnych. W zasadniczych szkołach zawodowych praktyczna nauka zawodu przebiega w przeważającej mierze w warsztatach szkolnych. Obok tego rozwijają się praktyki szkolne w przedsiębiorstwach.

Opisane powiązania szkolnictwa zawodowego z gospodarką ulegają zniszczeniu. Następuje coraz wyraźniejszy przedział między kształceniem

⁶ W Instytucie Pracy i Spraw Socjalnych powstaje klasyfikacja zawodów oparta na wzorach międzynarodowych opracowanych przez Międzynarodową Organizację Pracy.

teoretycznym i kształceniem praktycznym⁷. Wyrazem tego jest zrywanie dotychczas istniejących więzów gospodarki ze szkołami, co oznacza odwrót gospodarki od uczestnictwa w kształceniu⁸. Zakłady pracy rezygnują z prowadzenia szkół przyzakładowych, odmawiają przyjmowania uczniów na praktyczną naukę zawodu. Nie powstały jeszcze inne nowe formy sponsorowania szkół ze strony sfery gospodarczej, w tym sektora prywatnego⁹. Roczny koszt praktycznego kształcenia jednego ucznia w zakładzie pracy szacuje się na ok. 1,9 mln zł¹⁰.

Młodzież, wybrawszy drogę kształcenia zawodowego, ma ograniczony dostęp do szkoły wyższej. Około 80% studentów to absolwenci liceów ogólnokształcących. Mniej niż 20% studentów pochodzi ze szkół zawodowych, które przecież obejmują ok. 80% młodzieży pobierającej naukę na drugim poziomie kształcenia, tj. pełnym i niepełnym średnim.

Do charakterystycznych cech polskiego systemu szkolnictwa zawodowego zalicza się stosunkowo wczesny wybór zawodu, tj. po szkole podstawowej w wieku 15 lat, równoczesność kształcenia zawodowego i ogólnego oraz wyłączność nadawania tytułów kwalifikacyjnych.

2. KIERUNKI REFORMY KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO

Reforma kształcenia zawodowego zakłada zmiany organizacyjne i programowe¹¹.

Załączone schematy 1 i 2 przedstawiają aktualny i projektowany system szkolny w Polsce. Schemat 2 uwidacznia miejsce kształcenia zawodowego na tle systemu edukacji. Zakłada się istnienie następujących form kształcenia zawodowego:

⁷ Por. Z. Wiatrowski, *Aktualna sytuacja w dziedzinie kształcenia zawodowego w Polsce oraz perspektywy dalszego rozwoju*, „Szkoła Zawodowa” 1993, nr 1.

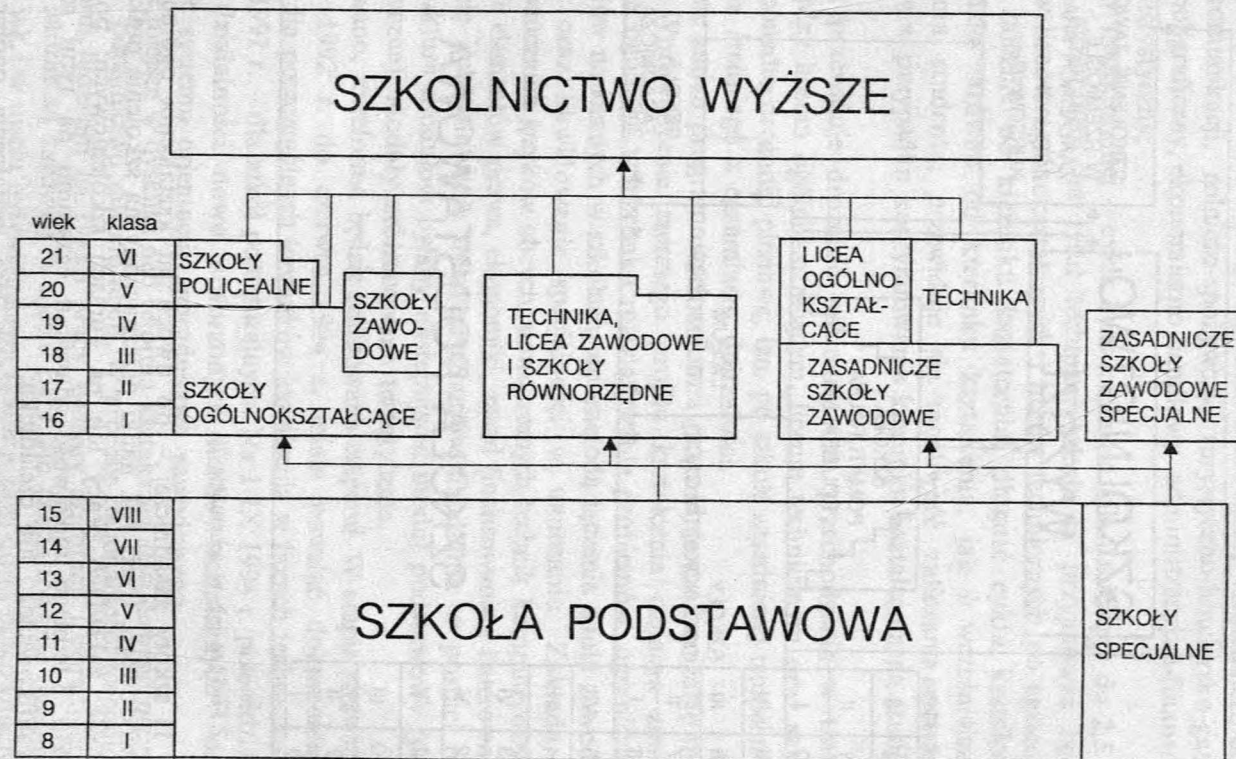
⁸ W roku szkolnym 1991/92 w województwie łódzkim zlikwidowano 16 szkół przyzakładowych. Wśród przyczyn podawano restrukturyzację przedsiębiorstwa, trudności ekonomiczne i zmniejszenie zatrudnienia.

⁹ W pewnej mierze lukę tę zapełnia rozporządzenie Rady Ministrów z 11.12.1992 r., „Dziennik Ustaw” nr 97, poz. 479, w sprawie organizowania i finansowania praktycznej nauki zawodu, praw i obowiązków podmiotów organizujących tę naukę oraz uczniów odbywających praktyczną naukę zawodu. Ponadto przewiduje się środki z Funduszu Pracy na finansowanie praktycznej nauki zawodu.

¹⁰ J. Kroner, *Nauka zawodu bez ekwiwalentu*, „Rzeczpospolita” 6 I 1993.

¹¹ *Reforma kształcenia zawodowego*, MEN, Departament Kształcenia Zawodowego 1992. O reformie kształcenia zawodowego pisali m. in. E. Drogosz, *Kształcenie szkolne i zawodowe a zatrudnienie*, „Edukacja” 1992, nr 2 oraz taż, *Pięć wyzwań dla kształcenia zawodowego*, „Szkoła Zawodowa” 1993, nr 2; J. Szpakowska, *Kierunki reformy kształcenia zawodowego w zmieniających się warunkach gospodarczych*, „Szkoła Zawodowa” 1993, nr 1 oraz taż, *Kształcenie zawodowe w Polsce stan obecny i kierunki zmian*, „Szkoła Zawodowa” 1993, nr 2.

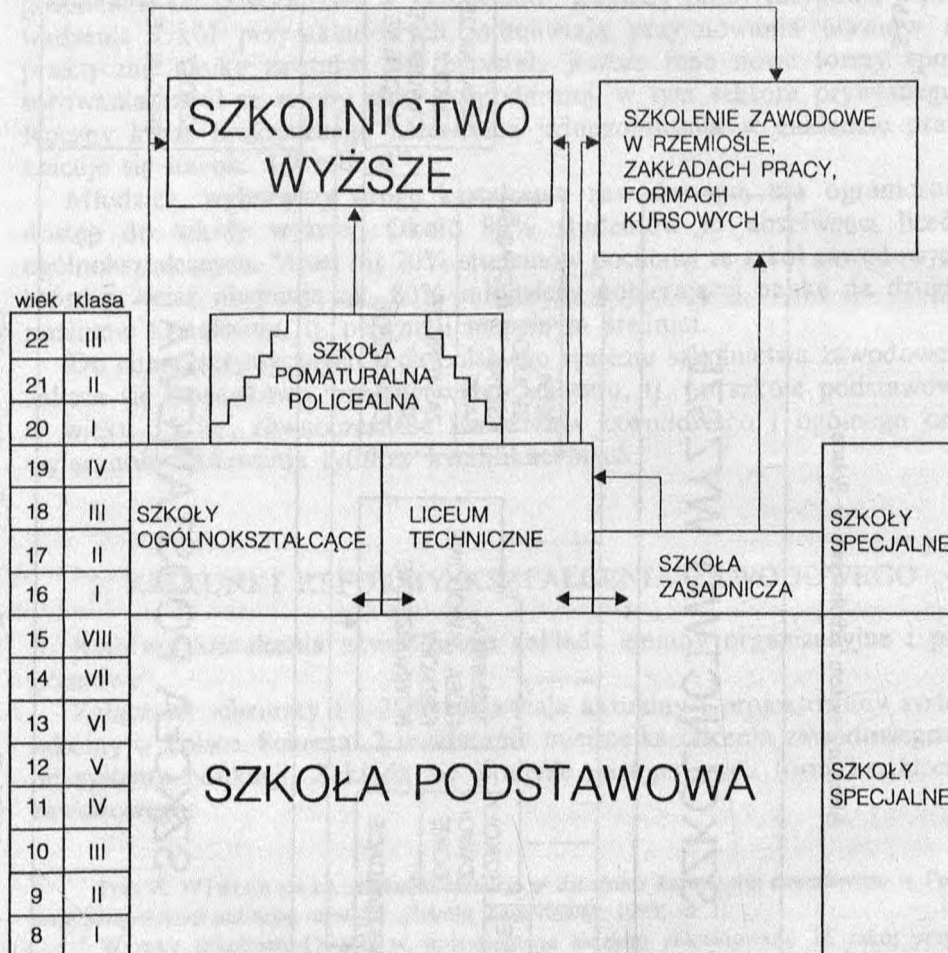
Aktualny system szkolnictwa w Polsce

Źródło: *Reforma kształcenia zawodowego*, MEN, Departament Kształcenia Zawodowego, 1992.

Schemat 2

Projektowany system szkolnictwa w Polsce

Źródło: jak w schemacie 1.

1) szkoły zasadniczej – do dwóch lat kształcenia ogólnego i ogólnozawodowego, trzeci rok nauki przeznaczony na szkolenie praktyczne w rzemiośle, zakładach pracy lub na kursach szkoleniowych; po zakończeniu cyklu 3-letniego możliwość zdawania egzaminu na tytuł robotnika wykwalifikowanego lub czeladnika;

2) liceum technicznego – cztery lata kształcenia ogólnego i ogólnozawodowego; po zakończeniu cyklu 4-letniego możliwość zdawania matury oraz dalszego kształcenia w szkołach wyższych lub pomaturalnych lub szkolenia zawodowego w formach pozaszkolnych; szkoła ta nie daje tytułu

kwalifikacyjnego; przewidywane kierunki kształcenia w liceach technicznych to: chemiczny, budowlany, elektryczno-energetyczny, elektroniczny, geologiczno-górnictwo, mechaniczno-hutniczy, inżynierii środowiska, włókienniczo-odzieżowy, telekomunikacji, rolniczo-spożywczy, turystyczno-hotelarsko-gastroonomiczny, poligraficzny, ekonomiczno-handlowy, administracyjno-finansowy, medyczny, artystyczny;

3) szkoły pomaturalnej – cykle kształcenia od kilku miesięcy do 2,5 lat, zakończone egzaminem na tytuł technika; szkoła ta przyjmować będzie absolwentów liceów ogólnokształcących i liceów technicznych po egzaminie dojrzałości zależnie od kierunku kształcenia; długość cyklu kształcenia zależna będzie zarówno od kierunku kształcenia, jak i wcześniejszego przygotowania studenta; przewiduje się możliwość zaliczania pewnych przedmiotów w przypadku kontynuowania kierunku kształcenia na studiach wyższych.

Reforma przewiduje drożność poziomą, tzn. przechodzenie w trakcie nauki pomiędzy liceum ogólnokształcącym, liceum technicznym oraz szkołą zasadniczą, ponadto drożność pionową, tzn. po szkole zasadniczej uzupełnienie wykształcenia średniego z egzaminem dojrzałości.

W zakresie zmian programowych reforma przewiduje modernizację treści kształcenia. Wprowadzenie szerszego profilu kształcenia oznacza zmianę wykształcenia ogólnego w kierunku rozwiązywania problemów, ograniczanie liczby zawodów nauczanych w szkołach, np. metodą łączenia nauki zawodów pokrewnych oraz likwidowanie specjalności w nauczaniu. Zakłada się poszerzenie nauczania języków obcych, nowoczesnych technik komputerowych, wprowadzenie elementów prawa, ekonomiki, zasad finansowania i bankowości. Przewiduje się konstruowanie treści programów nauczania w postaci modułowej. Struktura modułów byłaby następująca: moduł podstawowy (podstawy teoretyczne), moduły zróżnicowane tematycznie.

Przewidywano, że reforma będzie realizowana etapami. W etapie pierwszym od września 1992 r. do czerwca 1994 r. miała powstać dokumentacja programowa dla poszczególnych kierunków kształcenia w liceach technicznych, do września 1997 r. – dla szkół pomaturalnych. Na 1 IX 1994 r. przewidziano rozpoczęcie działalności nowo utworzonych liceów technicznych¹² oraz wprowadzenie systemu orientacji i poradnictwa zawodowego.

Szczególne miejsce w dyskusji nad reformą kształcenia zawodowego przypadło orientacji i poradnictwu zawodowemu. W procesie racjonalnego gospodarowania zasobami ludzkimi na rynku pracy systemy orientacji i poradnictwa zawodowego istotne są zarówno w ujęciu ogólnym (kształtowanie ogólnego rynku pracy), jak i w ujęciu indywidualnym (kariera zawodowa pracowników).

¹² Założono uruchomienie po 10 liceów technicznych w województwach warszawskim i katowickim oraz po 5 liceów w pozostałych województwach.

Orientacja zawodowa to całokształt oddziaływań wychowawczych mających pomóc młodzieży w wyborze zawodu. Ważne miejsce zajmuje tu informacja zawodowa, ale nie można ograniczać do niej całej działalności orientacyjnej. W skład pojęcia „orientacja zawodowa” wchodzi¹³ wiedza o zawodach, wiedza o wymaganiach psychofizycznych związanych z wybranym zawodem, znajomość zapotrzebowania na pracowników danej grupy zawodowej, znajomość dróg prowadzących do zawodu oraz samoocena pozwalająca na „przymierzenie się” do wybranego zawodu.

W literaturze z tego zakresu spotykamy się niejednokrotnie z łączeniem na zasadzie równorzędności dwóch pojęć: orientacji szkolnej i zawodowej. Przyjmując, że decyzją podstawową jest wybór zawodu, a wtórną decyzja o drogach kształcenia w wybranym zawodzie, należy podporządkować pojęcie orientacji szkolnej (jako wiedzy o drogach kształcenia) pojęciu orientacji zawodowej.

Centralnym ogniwem orientacji zawodowej jest szkoła ogólnokształcąca (podstawowa i średnia). Ponadto w przygotowaniu młodzieży do wyboru zawodu uczestniczą placówki pozaszkolne, takie jak specjalistyczne poradnie zawodowe i placówki służby zdrowia.

Reforma kształcenia zawodowego zakłada prowadzenie zajęć lekcyjnych z tego zakresu w klasach VII i VIII szkoły podstawowej, w III klasie liceum ogólnokształcącego i w ostatniej klasie szkół zawodowych¹⁴.

O ile pojęcie orientacji zawodowej wyraźnie odnosi się do działalności szkolnej, o tyle pojęcie poradnictwa zawodowego¹⁵ odnosi się do osób będących już na rynku pracy i jest formą pomocy dla tych, którzy muszą lub chcą zmienić zawód z przyczyn obiektywnych lub subiektywnych. Do przyczyn obiektywnych zaliczymy powstawanie w wyniku postępu naukowo-technicznego nowych zawodów i wzrost zapotrzebowania na nie, zaś z drugiej strony zanik lub zmniejszone zapotrzebowanie na pewne zawody. Jako przyczyny subiektywne wystąpią zmniejszone możliwości psychofizyczne do kontynuowania zawodu wykonywanego, zmieniona sytuacja rodzinna, niezadowolenie z dotychczas wykonywanego zawodu, czy też chęć wykonywania innego niż dotychczas zawodu. W stosunku do tych osób mówimy o reorientacji zawodowej.

Poradnictwo zawodowe obejmuje także osoby, które dotychczas nie zdobyły zawodu.

¹³ *Słownik pedagogiki pracy*, Ossolineum, Wrocław 1986, s. 215.

¹⁴ Postuluje się wprowadzenie do wszystkich typów szkół wykwalifikowanych nauczycieli – doradców zawodowych, zgodnie z konwencją nr 142 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej roli poradnictwa i kształcenia zawodowego w rozwoju zasobów ludzkich. Por. W. Trzeciak, *Kierunki zmian w obecnym systemie orientacji i poradnictwa zawodowego*, „Szkoła Zawodowa” 1993, nr 2.

¹⁵ *Słownik...*, s. 245.

Poradnictwem zawodowym zajmują się wyspecjalizowane komórki urzędów pracy.

Zmiany zachodzące w gospodarce i życiu społecznym powodują, że wybór zawodu przestaje być decyzją podejmowaną raz na całe życie, że człowiek coraz częściej, niekiedy kilkakrotnie, zmienia w sposób zasadniczy wykonywany przez siebie zawód. Z tego też względu poradnictwo zawodowe jest formą oświaty dla dorosłych.

Z powyżej przedstawionego zakresu orientacji i poradnictwa zawodowego wynika potrzeba zharmonizowania zadań obu podsystemów i stworzenie jednolitego systemu, który byłby realizowany w dwóch etapach: w systemie szkolnym oraz w systemie instytucji rynku pracy¹⁶.

3. SYSTEM SZKOLNY W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM WOBEC RYNKU PRACY

Charakterystykę ilościową szkolnictwa w województwie łódzkim przedstawia tab. 1, która obejmuje lata 1975–1992. Wynika z niej, że w latach 1990–1992 nastąpił duży wzrost liczby liceów ogólnokształcących i stabilizacja ilościowa szkół zawodowych pełnych i niepełnych średnich. Liczba uczniów w szkołach średnich ogólnokształcących wzrosła o 18%, w szkołach zawodowych zmalała o 7%, choć w dalszym ciągu są oni najliczniej reprezentowani (67,4% w 1992 r. wobec 72,3% w 1990 r.). Rośnie liczba studentów. Wskaźniki względne (na 1000 osób) potwierdzają tę tendencję.

Trudno mówić o dostatecznie długim horyzoncie czasowym dla uogólnienia zjawisk, lecz widoczna jest deprecjacja kształcenia zawodowego, tj. odchodzenie od szkół zawodowych na korzyść szkół ogólnokształcących, jako rezultat nieprzydatności zdobytych kwalifikacji w ocenie przyszłych absolwentów. Lepszą pozycję wyjściową na rynku pracy zapewnia kształcenie ogólne jako baza dla węższych specjalizacji. Ponadto zaznacza się zwiększona popularność szkół wyższych, które z pewnością traktowane są przez część młodzieży jako środek walki z bezrobociem.

¹⁶ Do roli poradnictwa zawodowego jako czynnika pośredniczącego pomiędzy systemem kształcenia a zatrudnieniem przywiązuje się od dawna dużą wagę w badaniach Wspólnoty Europejskiej. Por. m. in. M. Leve, *Berufsberatung und Europäischer Binnenmarkt*, „Arbeit und Arbeitsrecht” 1992, Nr. 2; H. Schröder, *Die Funktion und Rolle des Berufsberaters*, Beitr AB132, Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit, Norymberga 1989; Z. Szloch, *Doradztwo zawodowe jako czynnik przeciwdziałania bezrobociu (z doświadczeń krajów EWG)*, [w:] *Bezrobocie – wyzwanie dla polskiej gospodarki*, red. E. Frątczak, Z. Strzelecki, J. Witkowski, GUS, Warszawa 1993.

Sytuację na rynku pracy dla absolwentów ilustruje tab. 2. Jest to specjalna kategoria bezrobotnych¹⁷. Za absolwenta uważa się osobę, która ukończyła studia stacjonarne, szkołę dla niepracujących średnią zawodową, w tym studia policealne, liceum ogólnokształcące lub inne, a także ZSZ oraz specjalną szkołę podstawową, w okresie 12 miesięcy od dnia ukończenia szkoły¹⁸.

Tabela 2

Rynek pracy dla absolwentów w województwie łódzkim (stan z 31 grudnia)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994 (30 VI)
Liczba zarejestrowanych bezrobotnych					
ogółem	47 646	87 240	92 205	107 318	109 337
w tym absolwenci szkół:	2 706	4 170	3 417	3 599	4 081
wyższych	293	253	270	228	263
średnich	1 357	1 918	2 005	2 099	2 588
zasadniczych	1 056	1 999	1 142	1 272	1 416
Liczba ofert pracy ogółem	1 926	959	1 170	1 776	1 301
w tym dla absolwentów szkół:	168	105	.	.	.
wyższych	41	15	.	.	.
średnich	54	26	.	.	.
zasadniczych	73	64	.	.	.
Liczba bezrobotnych na 1 ofertę pracy					
ogółem	25	91	79	61	84
absolwentów szkół	16	40	.	.	.
wyższych	7	17	.	.	.
średnich	25	74	.	.	.
zasadniczych	14	31	.	.	.

Źródło: *Informacja o bezrobociu w województwie łódzkim w latach 1990–1993 oraz w I półroczu 1994 r.*, Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi.

Udział absolwentów wśród ogółu bezrobotnych ulegał zmniejszeniu: 5,7% w 1990 r., 4,8% w 1991 r., 3,7% w 1992 r., 3,4% w 1993 r., choć w analizowanym okresie wzrosła o 33% bezwzględna wielkość tej grupy bezrobotnych. W tym samym czasie liczba bezrobotnych ogółem w wojewódz-

¹⁷ O bezrobociu wśród absolwentów pisali m. in. M. Gmytrasiewicz, M. Pastwa, *Bezrobocie a edukacja*, „Polityka Społeczna” 1991, nr 2; K. Młonek, *Zagrożenie startu zawodowego młodzieży*, „Polityka Społeczna” 1991, nr 2; M. Pietras, A. Sowińska, *Młodzież kończąca naukę wobec problemu bezrobocia*, „Polityka Społeczna” 1991, nr 10; C. Trosiak, D. Nowak, *Absolwenci o bezrobociu*, „Polityka Społeczna” 1991, nr 10; J. Sztumski, *Spoleczne skutki bezrobocia młodocianych*, „Polityka Społeczna” 1991, nr 10.

¹⁸ *Ustawa z dnia 16.10.1991 r. o zatrudnieniu i bezrobociu*, „Dziennik Ustaw” nr 106, art. 2, ust. 1, pkt 12 i 13.

twie łódzkim wzrosła o 125%, co częściowo wyjaśnia zmniejszenie udziału absolwentów wśród ogółu bezrobotnych. Zwrócić trzeba również uwagę na zjawisko falowania liczby bezrobotnych absolwentów. Wartości najniższe przypadają na czerwiec–lipiec, a więc po roku od momentu ukończenia szkoły przez większość z nich. (W niniejszej analizie przyjęto wielkości na 31 grudnia).

Bardziej wnikliwa analiza liczbowa uczniów szkół zawodowych różnych poziomów wskazuje na pewne odmienne tendencje rozwojowe. Nastąpił spadek liczby uczących się w szkołach niepełnych (i to we wszystkich grupach zawodowych) i policealnych, natomiast wzrosła liczba uczniów szkół pełnych średnich (por. tab. 3).

Wśród uczniów i absolwentów szkół zawodowych najliczniej reprezentowani są specjaliści kierunków technicznych (ok. 60%). Drugą pod względem liczebności grupę stanowią uczniowie i absolwenci kierunków ekonomicznych. Nastąpił duży wzrost udziału techników w zawodach technicznych i ekonomicznych.

Głównym czynnikiem mającym wpływ na zmienność zadań systemu oświaty, zarówno w odniesieniu do ogólnych wielkości, jak również do struktury, np. według typów szkół, jest rozwój demograficzny, czyli falowanie wielkości populacji dzieci i młodzieży w wieku przedszkolnym i szkolnym.

W Polsce rozpoczyna się kilkunastoletni okres ciągłego zmniejszania się liczby dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. W 2005 r. będzie ok. 9 mln dzieci i młodzieży w wieku 3–18 lat, tj. o 12% mniej niż w 1991 r. Odpowiednio zmniejszy się też ogólny zakres zadań systemu oświaty.

Liczba ludności w wieku 3–18 lat w województwie łódzkim zmniejsza się od 1990 r. z poziomu 245,3 tys. osób do 226,0 tys. w 1995 r., na rok 2000 prognoza demograficzna przewiduje dalsze zmniejszenie – do 201,1 tys., na rok 2005 – do 184,3 tys., a na rok 2010 niewielki wzrost – do 188,3 tys. osób¹⁹. W 2005 r. będzie ich o ok. 61,0 tys. mniej niż w 1990 r. Przesuwanie się fali wyżu demograficznego zmieni strukturę zadań oświaty. Maleć będzie wprawdzie liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego i uczniów szkół podstawowych, ale wzrastać będzie liczba uczących się w szkołach ponadpodstawowych i wyższych. W 2000 r. przedszkola i szkoły podstawowe będą już w sferze niżu demograficznego, natomiast w szkołach ponadpodstawowych znajdzie się maksimum wyżu. Liczba młodzieży w wieku 15–18 lat wzrastała do 1994 r. Przewidywany spadek liczebności tej grupy będzie bardzo gwałtowny: do 2005 r. zmniejszy się ona o ok. 17,9 tys. osób, tj. o ok. 26,6%.

¹⁹ *Prognoza ludności Polski według województw na lata 1990–2010. Wersja pomigracyjna, GUS 1991 (nie publikowane tabulogramy).*

Uczniowie i absolwenci szkół zawodowych^a dla niepracujących w województwie łódzkim według grup zawodów

Typy szkół i grupy zawodów	1988/89		1989/90		1990/91		1991/92		1992/93	
	U	A	U	A	U	A	U	A	U	A
Szkoły niepełne średnie										
Ogółem	20 614	5 857	20 692	5 732	20 316	5 605	19 809	5 745	18 498	5 837
w tym:										
robotnicy obróbki metali	2 080	630	1 912	597	1 915	525	1 963	541	1 554	501
maszyniści urządzeń umiejscowionych, mechanicy, monterzy i operatorzy urządzeń w produkcji metalowej	3 383	936	3 470	978	3 085	890	3 129	860	2 923	926
robotnicy w produkcji, eksploatacji i remontach urządzeń elektrycznych, elektrotechnicznych, teletechnicznych	2 091	616	2 112	622	2 132	621	2 117	576	2 266	586
robotnicy w produkcji odzieży	3 476	1 047	3 628	1 004	3 543	936	3 302	1 084	2 862	1 154
sprzedawcy i pokrewni	1 940	489	2 138	449	2 100	564	2 064	574	1 933	629
Szkoły średnie										
Ogółem:	14 923	2 392	15 407	2 715	16 199	2 878	17 058	2 862	18 035	3 031
Kształcące w zawodach robotniczych	1 955	403	2 004	339	1 918	469	1 881	429	1 824	449
w tym:										
maszyniści urządzeń umiejscowionych, mechanicy, monterzy i operatorzy urządzeń w produkcji metalowej	641	101	623	111	588	129	558	144	492	153

robotnicy w produkcji, eksploatacji i remontach urządzeń elektrycznych, elektrotechnicznych, teletechnicznych	313	42	347	30	335	88	338	73	338	73
Kształcące w zawodach nierobotniczych	12 968	1 989	13 403	2 376	14 281	2 409	15 177	2 433	16 211	2 582
w tym:										
technicy w zawodach technicznych	6 322	1 014	6 876	1 125	7 582	1 212	8 136	1 268	9 280	1 436
w tym:										
technik mechanik	1 550	324	1 743	293	1 963	309	2 142	282	2 383	357
technicy rolnictwa, leśnictwa	739	138	769	136	926	182	982	173	872	180
technicy ekonomiści	919	147	896	189	994	206	1 243	193	1 510	175
technicy medyczni, pielęgniarze	2 491	356	2 326	509	2 401	440	2 164	428	1 926	353
technicy w zaw. kultury i sztuki	983	116	960	165	943	139	978	129	942	140
Szkoły policealne										
Ogółem	2 713	1 075	2 878	1 001	3 170	1 042	2 496	1 283	2 033	1 255
w tym:										
technicy w zawodach technicznych	422	164	496	129	532	185	399	159	397	201
technicy ekonomiści	244	62	267	72	290	98	357	93	363	147
technicy medyczni, pielęgniarze	1 188	486	1 191	463	1 268	405	891	543	729	418
nauczyciele z wykształceniem średnim	526	237	623	215	748	222	456	336	188	326

Objaśnienie: U – uczniowie, A – absolwenci z poprzedniego roku szkolnego.

^a W szkolnictwie zawodowym zastosowano podział szkół na: szkoły artystyczne I stopnia; niepełne średnie szkoły zawodowe, do których zaliczono: szkoły przysposabiające do zawodu, zasadnicze szkoły zawodowe oraz zasadnicze szkoły zawodowe przyzakładowe; średnie szkoły zawodowe, do których zaliczono: technika i licea zawodowe, szkoły artystyczne II stopnia, średnie studia zawodowe; policealne szkoły zawodowe, do których zaliczono policealne studia zawodowe i szkoły równorzędne oraz studia nauczycielskie.

Źródło: Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 1988, WUS, Łódź 1989, tabl. 16 (207); 1990, tabl. 16 (203); 1991, tabl. 18 (182); 1992, tabl. 18 (177); 1993, tabl. 17 (177).

Zmiany w populacji dzieci i młodzieży w wieku szkolnym to jeden z nielicznych czynników systemu oświaty, który nie poddaje się bieżącym zmianom z przyczyn ekonomicznych bądź politycznych. Zmiany w populacji szkolnej wynikają z istoty naturalnego procesu demograficznego. W omawianym okresie przez system oświaty będzie przechodzić niż demograficzny. Oznacza to – biorąc ogólnie – zmniejszenie ilościowego zakresu zadań, lecz bardziej istotne będą zmiany strukturalne wewnątrz systemu oświatowego. W ocenie powszechnej okres ten uważa się za sprzyjający przekształceniom struktury szkolnej i programowej, m. in. procesom przystosowawczym systemu szkolnego do nowej sytuacji na rynku pracy.

Zakłada się, że system szkolny może być wykorzystany jako instrument łagodzenia skutków i zmniejszenia bezrobocia wśród młodzieży. Czy system szkolny województwa łódzkiego przystosowuje się do zmieniającej się sytuacji? Trudno jest o jednoznaczną odpowiedź.

Z informacji Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi wynika, że do zawodów, w których bezrobocie jest wysokie, zalicza się włókienników, mechaników, ekonomistów i pracowników biurowych²⁰. Tymczasem nastąpił znaczny wzrost kształconych w tych właśnie kierunkach (por. tab. 3). Część tego wzrostu przypisać można fali wyżowej, która dotarła do szczybla ponadpodstawowego, lecz główna przyczyna tkwi w wadliwej strukturze szkolnictwa.

W szkolnictwie zawodowym województwa łódzkiego nie zauważa się istotnych zmian strukturalnych. W dalszym ciągu utrzymywane są wszystkie kierunki kształcenia w zawodach i specjalnościach, w tym o niepewnych szansach na znalezienie miejsca pracy w przyszłości. Wprawdzie toczy się proces rekwaliifikowania, wprowadzający do szkół jednozawodowego kształcenie wielozawodowe oraz ogólnokształcące. Wdrażanie nowych programów trwa zbyt wolno, istotnym ograniczeniem jest brak odpowiednio przygotowanej kadry nauczycielskiej oraz praktycznej nauki zawodu w zakładach pracy lub warsztatach szkolnych.

W szkolnictwie ogólnokształcącym zmiany programowe obejmują rozszerzony program języków angielskiego i niemieckiego, klasy menedżerskie, sekretarek, informatyczne, dziennikarsko-językowe, ekologiczne i geograficzno-turystyczne.

Jedną z funkcji systemu szkolnego, wykorzystywanego jako sposób unikania bezrobocia wśród młodzieży, jest „przechowywanie” jej w różnych typach szkół zawodowych. Wskaźniki skolaryzacji w województwie łódzkim ilustruje tab. 4.

²⁰ Informacja o bezrobociu w województwie łódzkim w I półroczu 1993 roku, Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi.

Tabela 4

Wskaźniki skolaryzacji na poziomie ponadpodstawowym w województwie łódzkim w latach 1988–1993

Wyszczególnienie	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Ludność w wieku 15–19 lat (w tys.)	71,0	73,5	76,2	79,4	79,0	81,0
Uczniowie w szkołach ponadpodstawowych (w tys.)	65,0	65,4	66,8	67,6	67,1	68,1
Wskaźnik skolaryzacji (%)	91,5	89,0	87,7	85,1	85,0	84,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych województwa łódzkiego 1988–1993.

Zmiany strukturalne w systemie kształcenia, w tym kształcenia zawodowego, powinny być przeprowadzane na podstawie prognozy rynku pracy. W sytuacji, gdy brak jest przewidywań wielkości i struktury zapotrzebowania na kadry kwalifikowane wynikającego z programu restrukturyzacji gospodarki województwa łódzkiego, trudno mówić o spójnym, wychodzącym jeszcze do przodu o 3–5 lat programie przekształceń struktury szkolnictwa.

Cele długookresowe zastąpią cele krótkookresowe. Do nich należy zmiana proporcji kształcenia ogólnego i zawodowego (por. tab. 1) na korzyść kształcenia ogólnego. Tym razem zachowania społeczne idą w parze z programami polityków oświaty oraz pedagogów. Wiąże się to z następnym zadaniem systemu oświaty, tj. zwiększeniem elastyczności kształcenia. Jest tu miejsce zarówno na urozmaicenie form kształcenia, wydłużanie cyklu kształcenia, jak również na reformę programów szkół ogólnych.

Zasadnicze znaczenie dla elastyczności kształcenia ma określenie tzw. kwalifikacji „kluczowych”, będących podstawą wykształcenia ogólnego i stanowiących punkt wyjścia specjalizacji zawodowej. Osiągnięcie kwalifikacji „kluczowych” wyznacza pozycję na rynku pracy. Obok podstawowych elementów wiedzy formalnej pojęcie kwalifikacji „kluczowych” zawiera elementy subiektywne, takie jak: sposób zachowania, stosunek do pracy i do współpracowników, umiejętności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów międzyludzkich, kreatywność, wydajność, wytrzymałość itp. Pojęcie kwalifikacji „kluczowych” obejmuje skłonność i umiejętność podejmowania i zmiany różnych ról w życiu zawodowym²¹.

²¹ Za twórcę pojęcia kwalifikacji „kluczowych” w Niemczech uważa się Dietera Mertensa (D. Mertens, *Schlüsselqualifikationen*, „Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt – und Berufsforschung” 1974, Nr. 1). Ostatnie lata przyniosły wzrost zainteresowania rolą kwalifikacji „kluczowych” w szeroko pojmowanym kształceniu zawodowym całościowym, por. G. P. Bunk, M. Kaiser, R. Zedler, *Schlüsselqualifikationem – Intention, Modifikation und Realisation in der beruflichen Aus- und Weiterbildung*, „Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt – und Berufsforschung” 1991, Nr. 2.

W realizacji funkcji doraźnego łagodzenia skutków bezrobocia wśród absolwentów istotne znaczenie ma rozszerzenie zakresu i roli orientacji zawodowej, zarówno na poziomie szkoły podstawowej, jak i ponadpodstawowej, tj. na przejściu progu ze szkolnictwa ogólnokształcącego do zawodowego i przejścia ze szkolnictwa zawodowego do zatrudnienia (ryнку pracy).

Ewa Sadowska-Kowalska

VOCATIONAL EDUCATION IN ECONOMIC TRANSFORMATION PROCESS
(Case Study of Lodz Administrative Province)

The article starts with the presentation of directions of changes in the vocational education in Poland. It is expected to fulfill two functions: provide general education and provide vocational education oriented at developing qualifications required by the economy. During the period of economic transformation these functions are of special importance. Hence, work has been undertaken to ensure a broad profile of occupation and link the vocational education with the economy. The reform of vocational education commenced in 1992 assumes organizational and programme changes. A special role in the reform will be played by the occupational orientation and guidance, which will be implemented in two stages, i.e. within the school system and within the system of labour market institutions.

Against this background, the article analyzes the school system in the Administrative Province of Lodz. The quantitative analysis covered the years 1975–1992. It shows that there has declined the number of students in incomplete schools in all occupational groups and in post-secondary schools. On the other hand, the number of students in complete secondary schools, i.e. schools preparing for the secondary-school certificate has increased. Taking into account the demographic growth, the present period is considered to be favourable for transformations in the school and curriculum structure. It is difficult to give an explicit answer whether the school system in the Lodz Province is adapting itself to the changing situation on the labour market. There cannot be observed any major structural changes in the vocational education, while a change in proportions of the general and the vocational education, a greater elasticity of education and an expanded role of occupational orientation belong to long-term goals.